

Bununla beraber gâiyyet deliline de bazı itirazlar yapılmıştır. Hatta so nasırlarda bütûn hıncıyla tekrar sahneye çıkan maddeciliğin karşısında, delilimiz, bir çok tenkidlere ma'ruz kalmıştır. Garp mütefekkirleri tarafından yapılan bu itirazları ve bunlara verilen cevapları kısaca özetliyeim:

Bazı ilâhiyatçılar beşer aklının ilâhî hikmetleri kavrayamayacağını, Allah'ın fiillerinde, iradesini bir nevi sınırlandırıcı gâyeler arama- nın doğru olamayacağını söylemişlerdir. Halbuki ilâhî hikmetlerin hepsini olmasa bile bir kısmını insan aklının idrak etmesi mümkündür. Bu hikmetlerin, tabiata tevdi' edilen bu sırların, ilim ilerledikçe daha da iyi anlaşıldığı bir gerçektir. İlâhî fiillerin hikmetli oluşu Allah'ın iradesini hiç bir zaman sınırlandırmaz⁴⁵.

Gâiyyet delilini mantikî bir kıyasla ifade edelim:

— Kâinat birbirine uygun bir sebepler ve gâyeler sistemi arzeder (küçük önerme).

— Sebepler ve gayeler manzûmesi olan her şey, âlim ve âkıl bir illetin eseridir (büyük önerme).

— O halde kâinat âlim ve âkıl bir müessirin eseridir ki bu, Allah taâlâdır (netice).

Bu delilde birinci önerme tecrübe ile sâbittir. Bizim tanıyabildiğimiz bilhassa canlılar âleminde bütûn sebep ve vasıtaların muayyen gâyelere göre yaratıldığını ve bu gayelere uygun olarak ta çalıştıklarını görmekteyiz. Nebat, hayvan ve insandan hangi tür olursa olsun, gerek kendi dahilî bünyesi, gerek çeşitli fonksiyonları ve gerek diğer türlerle olan münasebetleri hayret verici bir sebep — gâye nizamını ve fevkal'âde bir âhengi isbat eder.

Büyük önermeyi teşkil eden ikinci mukaddimeye gelince, bu da sebebiyet ve illiyet prensibinin bir neticesidir. Ortada illet ve gayeleri, yani sebep ve neticeleri arasında fevkal'âde âhenk bulunan bir sistem (tabiat) vardır. Bu sistemde illetler belirli gayeleri meydana getirecek tarzda hazırlanmış ve ayarlanmıştır. Peki, bu illetleri gayeye uygun bir şekilde kim hazırlamaktadır? Gayenin kendisi mi? Oysa ki gaye henüz yoktur, gerçekleşmemiştir. Demek ki şuur sahibi (âlim ve âkıl) bir müessir vardır ki, illetleri, henüz gerçekleşmemiş bulunan muayyen bir gayeye göre ayarlıyor.

(1) Biraz önce mantikî bir kıyas şeklinde ifadelendirdiğimiz gâiyyet delilinin gerek mukaddimelerinin her birine ve gerek neticenin mukaddimelerle olan nisbetine itiraz edilmiştir. Tabiatın birbirine

(45) 'Aqqâd, Allah, s. 222 vd.

bağlı ve yekdiğerine uygun bir sebepler ve gayeler sistemi arzettiği tigrine Descartes (1596 - 1650 m.) itiraz ederek der ki: Allah'ın, âlemi yaratırken hangi gâyeleri takibettiğini bilemeyiz. Bizim gâyeye uygun zannettiğimiz illetler hep kendi tasavvurlarımızdır, bunlar bir faraziyeden öteye geçemez. İnsanlar özellikle varlıkların hârici gayelerini, yani bir çok eşyanın tabiat içinde ne için yaratıldığını ve ne işe yaradığını bilemezler. Meselâ engerek yılanının bütûn organlarının ve bunların fonksiyonlarının kendisini koruma gayesine ma'tuf olduğunu anlıyoruz, fakat engerek yılanı tabiat içinde ne işe yarar, ne fayda sağlar, bilemiyoruz.

Descartes'in bu itirazına şöyle cevap verilmektedir: Evet, bazı şeylerin gâyelerini bilemiyoruz. Fakat bu bilmeyişimiz gâi illetlerin mevcudiyetini ortadan kaldırmaz. Ne olursa olsun biz, gözlerin görmek, kulakların işitmek, duyarların dış dünyadan haber almak için yaratılmış olduğunu kat'iyetle biliyoruz⁴⁶. İlim ilerledikçe tabiatıta faydasız ve gâyesiz gibi görünen bir çok şeyin önemli görevler yaptığını anlıyoruz.

(2) Eski filozoflardan Epikürcüler ile yenilerden Tekâmülcüler de tabiatıta gâiyyetin mevcud olmadığını söylemişlerdir. Epikürcülere göre fâil illet bulunan yerde gâiyyet aramak abestir. Kuş uçmak için kanadlara mâlik değildir, kuş kanatları olduğundan uçar.

Boirac buna şöyle cevap veriyor: Evet, kuş kanatları olduğundan uçar, çalar saat da saat taşı olduğundan çalar. Fakat kanatlar ve saat taşı uçmak ve çalmak için (illet-i gâiyye) değilse ne için vardır?

(3) Darwin (1809 - 1882 m.), Spencer (1820 - 1903 m.) ve Haec- kel (1834 - 1919 m.) gibi tekâmülcüler de: canlılarda gâiyyet gibi görünen şey, aslında bir yaşama mücadelesi (rekabet = concurrence) ve tabii bir ayıklama (istifâ = sélection) dan ibarettir, derler. Hayat mücadelesinde zayıflar ayıklanır, yok olur, kuvvetliler kalır. Tabiatın

(46) Voltaire şöyle der: «Biliyorum, bir çok filozoflar, hele Lucretius, son nedenleri inkâr etmişlerdir; bunun cezasını pek az çekmiş olan Lucretius'un (*) tasvirleri, ahlâk anlayışı bakımından çok büyük bir şâir olduğunu biliyorum; ama ne yalan söyleyeyim felsefede bana bir okul kapıcısından, bir kilise hademesinden çok daha aşağı görünüyor. Gözün görmemek, kulağın işitmemek, midenin hazmetmemek için yaratıldığını söylemek insanoğlunun aklına esen en büyük manasızlık, insanı cileden çıkaran bir çılgınlık değil midir? Şüpheli olduğum halde bu bana apaçık bir bunaklık gibi görünüyor, onun için söylemekten de çekinmiyorum.» (Felsefe sözlüğü, C. II, s. 236).

(*) Lucretius veya Lucrece (m. ö. 89-55) Epicure sistemini geliştiren, Romalı maddecî bir şâir. Genç yaşında intihar etmiştir.

çeşitli çevrelerinde yaşayan canlılardan çevreye en iyi uyabilenler kalır, diğerleri ayıklanır. İşte bize gâye gibi görünen şey bu mücadele ve bu ayıklamadan ibarettir.

Tekâmülcülerin bu faraziyesi çevreye uyan canlıların kalabildiklerini izah etmekle beraber canlılardaki bu intibakın nereden geldiğini anlatamamaktadır. Bunun menşei tesadüfe bağlanamaz. Yaratılıştan beri böyle sâbit, bu derece devamlı bir tesadüf kabul etmek akla sığacak bir şey değildir. Şayet bunun kaynağı hayatta mevcut olan bir kanun ise ve bütün canlılar var olmak ve kalabilmek için bu kanunun şartlarına uymaya mecbur ise işte bu kanun, gâi illetlerden başka bir şey değildir.

(4) i) Meşhur Alman filozofu Kant (1724 - 1804 m.) gâiyyet delilinin büyük önermesine ve neticeye itiraz etmiştir. Bir defa sebepler ve gayeler manzûmesi olan her şeyin şuurlu bir müessirin eseri olması zarurî değildir. Nasıl ki insanın bilgisi bir gayenin en güzel vasıtalarını buluyorsa, hayvanlardaki i c g ü d ü (sevk-ı tabii) de bu vasıtaları tayin edebilir. Sonra, şöyle de düşünmek mümkündür: Tabiat, ya ilim yahut içgüdü ile icrayı tesir eden b i r c o k i l l e t l e r tarafından bir nizam içinde idare edilmiş olabilir.

Kant'ın bu iki görüşü de sağlam değildir. Diyelim ki hayvan sadece içgüdüleriyle gayesine erişiyor. Fakat bu içgüdü'nün de izahı gerekir. Hakikatte içgüdü de gâiyyet plânına tâbi'dir. Hayvan ulaşmak istediği gayeyi bilmediğine göre bu gaye nasıl olur da, kendini gerçekleştirci vasıta ve fiilleri gerektirici olur? Hayvan için bilinmeyen bu gayenin, hayvanî faaliyete sevkeden illet tarafından bilinmesi gerekir. O halde illet şuurludur.

İlletlerin bir mecmua olması da düşünülemez. Zira muayyen bir gayeyi gerçekleştirmek için onların ittifak halinde olmaları gerekir. Şuursuz kabul edilen bu illetler elbette birbirlerinden habersizdirler. O halde ya böyle bir şey yoktur, veya bunlar şuurlu bir tevcih edici tarafından muayyen bir plâna göre idare edilmektedir.

ii) Kant'ın, neticenin mukaddimelerle nisbetine ait itirazı da şöyle: Netice mukaddimleri geçmektedir. Birinci ve ikinci önermeden, olsa olsa kâinatın bir nâzımı bulunduğu neticesi çıkarılabilir; bunun hâlık olduğunu söylemek mukaddimelerde olmayı neticede iddia etmektir. Sonra âlemin nizamında eksiklikler de yok değildir. Bu sebeple mevcudiyeti isbat edilen zatın sonsuz kemale sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Kant'ın bu itirazları da cevaplandırılmıştır: Âlemin nizamı, insan eliyle meydana getirilen san'at eserlerindeki âhenk ve nizama ben-

zemez. Alemdeki nizam eşyanın bizzat kendisinden çıkar, ondan ayrılmaz. Binaenaleyh âlemi yaratan ile ona nizam ve âhenk veren (hâlık ve nâzım) aynı varlıktır, bunlar ayrı ayrı düşünülemez. Âlemde eksiklik bulunduğu ve müessir illetin ekmelemediği itirazı da yersizdir. Çünkü âlem için bir ilk sebep kabul ettikten sonra, onun kemal ve kudretini sınırlandırmak için elimizde her hangi bir mikyas yoktur.

Kant'ın ve diğer münekkidlerin itirazları, olsa olsa gâiyyet delilinin yalnız başına tam ve kâfi gelmediği, onun yanında başka delillerin de bulunmasının gerektiği neticesini verebilir¹⁷. Bununla beraber Kant bu delilin daima hürmetle yâdedilmesinin lâzımgeldiğini söylemiştir¹⁸.

(5) Şer problemi:

Hikmet ve inayet delili adını da alan gâiyyet deliline karşı yapılabilecek en önemli bir itiraz da kâinatta şerrin bulunuşudur. İçinde yaşadığımız tabiat, kabul edelim ki, bir sebepler ve gayeler sistemi arzietmekte, hikmet ve kudretle nizam ve âhenk içinde idare edilmektedir. Ve bu, yüce Yaratan'ın lûtf ve inayetiyle olmaktadır. Fakat dünyada şerrin, kötülüğün, elemin, sefalet ve zulmün bulunduğunu kim inkâr edebilir? Madem ki Allah sonsuz lûtf sahibidir, cömert (cevâd)tir, niçin şerri yaratmıştır; yaratmışsa neden onu yok etmiyor? Eğer yok edemiyorsa kudreti nâkıs demektir.

(47) Boirac, ag. esr., s. 446 vdd.; Ferid, ilm-i mâbâdettabîca, s. 85 vdd.; İzmirli İ. Hak-
kı, Felsefe-i ülâ, s. 182-189, Yeni ilm-i kelâm, C. II, s. 46 vdd.; İsmail Fennî, Mad-
diyyûn mezhebinin izmihlâli, s. 22, 27 vdd., 35 vdd.

(48) Kant'ın illel-i gâiyye delili hakkında takdîr-kâr sözlerinden bazıları: «Bu delil daima hürmetle yâdedilmeğe değer. En eski, en açık ve akla en uygun olan delildir. Varlığını tabiatın çıkarmak ve ondan yeni kuvvetler almak suretiyle tabiatın tedkik ve mütalâa edilmesine teşvik eder. Bizim tabiat hakkındaki bilgilerimizi artırır. Büyük Yaratıcıya olan itikadımızı, karşı durulmaz bir kanaat haline getirir. Binaenaleyh bu delilin hüküm ve kuvvetinden bir şeyler eksiltmeyi iddia etmek yalnız bizi bir teselliden mahrum etmek değil, aynı zamanda muhal olan bir şeye cür'et etmek olur. Tecrübî olmamakla beraber, bu kadar kuvvetli ve sayıları durmaksızın çoğalan deliller sayesinde devamlı olarak yükselen akıl, basit ve mücerret bir fikirle o kadar düşmüş olamaz ki, tabiatın bunca mu'cizesine ve âlemin muhteşem kuruluşuna bir göz atmakla her türlü aldattıcı ve asılsız kararsızlıktan, gûya bir rüyadan ayılıyormuş gibi, kurtulup da büyüklükten büyüklüğe, ta ki bütün büyüklerin en yükseği olan büyüklüğe ve şartlardan şartlara, ta ki hiç bir şartla mukayyed bulunmayan (inconditionné) aziz ve yüce Yaratıcı'ya atılmasın.» (İ. Fennî, Maddiyyûn, s. 29 vd., sadeleştirilerek).

Tabiatla görülen şerhlerin bir kısmı, yaratılmışın, (yaratan değil de) yaratılmış olması sebebiyle tabii özelliğidir. Eğer yaratılmışta hiç bir eksikliğin bulunmamasını istiyorsak, o takdirde, Allah'ın onları tam ve ekmel, gayrı mahdud, gayrı fânî yaratması gerekirdi. Bu vasıflara sahip bulunan, yaratılmış olmaz, yaratan olur. Bir şey mahlûk mu, onda mutlaka noksan bulunacaktır. Mutlak kemal Allah'a aittir. Ya, «Allah olmalı, başka hiç bir şey olmamalıydı» diyeceğiz ki, buna her halde kimse râzı olmaz, veya mahlûktaki eksiklikleri kabul edeceğiz.

Bir de ma'nevî kötülük dediğimiz günahlar vardır. Bunlar Allah'a izafe edilemez. Hür olan, iradesini iyiye de kötüye de kullanabilecek şekilde yaratılan insanın kendi hatalarıdır.

Maddî şerre gelince, bu, vücûdun elem çekmesidir. Lezzet ve elem, iyi tedkik edildiği takdirde, insan eliyle meydana geldiği anlaşılar. Çünkü lezzet tabiat kanunlarına uymak, elem de onlara karşı çıkmaktan doğar. Bu ise, insan ihtiyarına bırakılmıştır.

Şunu da söylemeliyiz ki pek mahdud görüşümüz ve çok kısa ömürümüzle hangi şeyin hayır, hangisinin şer getireceğini tam olarak tesbit etmemize imkân yoktur. Çocuk küçükken kendine göre elem duyar, ağlar; göz yaşlarına bakan baba ise güler. Baba katı yürekli ve zâlim midir? Diğer yönden erginlik çağına giren çocuk, eski küçüklük hâtıralarına ve elemlerine herkesten önce yine kendisi güler.

Dünyada şer, eksiklik olmasa hareket olmaz, hürriyet bulunmazdı. Böyle bir hayatın ne zevki olurdu! Ne fazilet kazanma gayreti, ne sevgi ve ne korku bulunurdu! Yani hayat olmazdı⁴⁹.

Görüldüğü üzere gâiyyet ve nizam delili hakkında yapılan itirazlar önemli bir değer taşımaz. Bunların hiç biri delilimizi redde muktedir değildir. Olsa olsa akla gelen bazı ihtimaller, ârız olan şüphelerdir. Selim yaratılışını koruyabilmiş, aksi tesirlere ma'ruz kalmamıştır.

(49) bk. Boirac, ag. esr., s. 483 vdd.; Ferid, ag. esr. s. 109 vdd.; İzmirli İ. Hakkı, Felsefe-i ülä, s. 245 vdd.; İ. Fennî, ag. esr.; s. 75 vdd.; 'Aqqâd, Allah, s. 264 vdd., 295 vd. Voltaire'den (Felsefe sözlüğü, C. II, s. 246) «...Şu kadarını söylemeye cesaret edeceğim ki, bize, büyük bir sanatla yapılmış büyük bir yapının, kim olursa olsun bir mimar tarafından meydana getirildiği isbat edilirse, bu yapı kendi kanımızla boyanmış, kendi cinayetlerimizle kirlenmiş olsa ve yıkılmasıyla bizi ezse bile o mimara inanmamız lâzımdır. Bu mimar iyi bir mimar mı, yaptığı yapıdan memnun olmalı mıyım, yoksa o yapıda oturmakta olsa çıkıp gitmeli miyim, benim gibi bir gün geçirmek için o eve yerleşenler de acaba memnun mudurlar? Henüz bunları incelediğim yok: şimdilik bir mimar var mı, yoksa güzel güzel dairelerle ve çirkin odalarla dolu olan bu ev kendi kendine mi yapılmış, yalnız onu inceliyorum.»

miş bir insan, kâinatın ve onu idare eden şaşmaz kanunların nizam ve âhengi karşısında büyük gerçeği tereddütsüz kabul edecektir. Çeşitli şartlarla kayıtlanmış bulunanlara gelince, onlar bütün maharet ve bilgilerini de kullansalar ulu Yaratan'ı inkâr edemeyeceklerdir. Belki tâlî derecede bazı şüpheler serdedecekler, belki onun sıfatlarında eksiklik düşünecekler. Her halde kemal düşüncesi ve müsbet görüş, zoraki ve huzursuzluk kaynağı olan menfiden ve eksiklikten üstündür. Araştırmamızın üçüncü bölümünde görüleceği üzere gâiyet ve nizam delili müsbet ilim çağında da değerini bilginlere kabul ettirmiştir. İnsanoğlu ilmi arttıkça, kâinatın esrarını çözdükçe Yaratıcı'sına karşı olan hayranlığını gizliyecektir.

Allah'ı tanımak için sofiiyenin kabul ettiği k e ş f y o l u hakkında, yukarıda söylenenlerden başka (bk. s. 136 vd.) burada ilâve edilecek bir şey yoktur.

d) KABÜL-İ ÂMME DELİLİ :

İslâm âlimleri ve garp mütefekkirleri tarafından kullanılan kabûl-i âmme delili hakkında tenkid açısından fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Değil sadece insanların, göklerde ve yerde bulunan her şeyin, kendi dilince, yüce Tanrı'yı tesbih ettiğini, kibir ve inattan sıyrılmanın mümkün olduğu muhtar zamanlarda her insanın Allah'a yalvardığını beyan eden Kur'ân-ı Kerim'in⁵⁰ kabûl-i âmme delilini benimseyeceğini söyleyebiliriz. Allah buyurur ki: «Onlar, hep o zulüm ve kibirleri yüzünden, âyetlerimizi bile bile inkâr etmişlerdir.»⁵¹ «Âyetlerimizi, sadece o selim yaratılış ahdini bozan nankörler, hem de bir inad uğruna, inkâr ederler.»⁵²

C. N E T İ C E

Araştırmamızın başından sonuna kadar tedkik konusu edilen isbât-i vâcib metodları ve isbat delillerinden kanaatimizce varılabilecek netice şu olabilir: Allah'ı tanıma yolları sınırlandırılmaz. Kendimize ve içinde yaşadığımız tabiata hâkim, gönlümüzün ta derinliklerinden gelen bağlarla kendisine bağlı olduğumuzu hissettiğimiz bir yüce varlığın mevcut olduğu şuuru, insan olarak bizde yaratılıştan mevcuttur. İnkâr etmek isteyenler, benliklerindeki bu derin şuuru söküp atmaya uğraşırlar; isbat edenler, çeşitli yollarla bu şuuru ifadelendirmeye çalışırlar.

(50) el-İsrâ', 44, en-Neml, 62, ez-Zümer, 8.

(51) en-Neml, 14.

(52) Luqmân, 32.

Mevzu', karakteri itibariyle, doğrudan doğruya duyu âlemimizin dışındadır. Geride akıl, kalb ve nakıl yolları kalır. imanın kemali teslimiyet ve sevgi derecesi ise de, bu merhaleye ulaşmak, kalbin bu ülkesine girebilmek için aklın desteği lüzumlu görünmektedir. Naklî deliller de akli kullanmayı emreder.

Kalb yoluna gelince, sofiyyenin benimsediği keşf metodu, hele bugünkü dünya şartları ve realitesi karşısında, pek az insana nasib olabilecek bir haldir. Kontrolü mümkün değildir. Objektif ölçülerle sahtesini ve yanlışını ayırtmaya imkân yoktur. Fakat ş a h s i t e c r ü b e diyebileceğimiz iman hareketinin yapılması ve herkesin, en basit bir insandan tutunuz da en büyük filozofa varıncaya kadar her insanın, şahsî isti'dat ve kabiliyeti sayesinde akli ile kalbi arasında bir münasebet kurması zarurîdir. Bu nevi' istidlâli, bu türlü derunî tecrübe, tefekkür ve murakabeyi hakikaten yapamıyacak insan mükellef olmasa gerektir. Bu tecrübe sayesinde, ister nakıl yoluyla, ister sâf bir tefekkür sistemiyle ve ister dış âlemin müşahadesi suretiyle olsun, elde edilen her türlü malzeme gönül gergefi üzerinde işlenerek solmaz, sökülüp atılmaz bir iman ve kanaat motifi haline getirilmelidir.

İslâm tarihi boyunca, ondört asır, kullanılagelen ve uzun uzun münakaşa edilen isbat delillerinden sırf fikrî ve felsefî olanlar ve dolayısıyla devirlerinin kültürlerini temsil edenler, belki yine sırf düşünce sahasında hiç olmazsa bir kısım değerlerini muhafaza ediyorlarsa da, bugün büyük bir fayda sağlamaktan uzaktırlar. Uzun asırlardan sonra, bugün, yine Kur'ân'ın o vâzih, o duyuları, akli ve gönlü doyurucu metodunun: her şeyin sonradan yaratıldığı, belirli gayelere göre âhenk ve nizam içinde şuurlu olarak idare ve idame ettirildiği «hudûs ve ihtira' ile gaiyyet ve nizam» delilinin müessir olacağı anlaşılmaktadır. Asrımıza kadar isbât-i vâcib konusunda aşağı yukarı İslâm dünyasındakine paralel bir yol takibeden batı dünyası da bugün aynı metodu benimsemiştir.

Son defa olarak bir daha söyleyelim ki, yüce Allah'ı tanımanın bu en isabetli metodunda, insan ve insanî müesseseler merkez noktasıdır. «İnsan» denen «m u ' c i z e c a n l ı » yı ve onu çevreliyen tabiatı tanıyacak olan, yine insandır. Bu tanıyış onu Allah'a ulaştıracaktır.

«Biz onlara âyetlerimizi dış âlemde de kendi öz varlıklarında da göstereceğiz, böylece onun gerçekliği kendilerince anlaşılabacaktır.» (Fussilet, 53).

سنريهم آياتنا في الآفاق وفي أنفسهم حتى يتبين لهم أنه الحق

Üçüncü Bölüm

ASRİMİZDA İSBAT-I VACİB

ASRIMIZDA İSBÂT-İ VÂCİB

I

İSLÂM DÜNYASINDAKİ CEREYANLAR

Araştırmamızın son bahsini teşkil eden «Asrımızda isbât-i vâcib» konusu «İslâm kelâmcıları ve filozoflarına göre isbât-i vâcib» mevzuunun bir lâhikası sayılır. Bu bölümde, kısaca, yirminci asrın başlarından itibaren İslâm dünyasını tesiri altında bırakan ve yüksek dinî gerçekleri inkâr edici bir karakter taşıyan materyalizm ile pozitivizmden bahsedecek, sonra da kelâm ilminin almakta olduğu yeni şekle temas edeceğiz. Müteakiben yeni isbat yolları üzerinde duracağız. Böylelikle araştırmamız son bulacaktır.

A. MATERYALİZM

Madde, hayat, ruh, Allah. Metafiziğin konularını teşkil eden bu dört unsurdan ruhu ve Allah'ı inkâr eden, hayatı da madde ile izaha çalışan materyalist görüşün doğuşu çok eskilere kadar götürülür. Milâddan önce V. asırda yaşadığı tahmin edilen Democrite, madde âleminin dışında bir varlık, lâhûtî bir illet tanımamıştır. Sonsuz olan atomlar, yine nihayetsiz bir silsile halinde birbirinin muharriki olarak, ardı arası kesilmeksizin mekanik bir şekilde hareket eder ve her nevi cismi meydana getirirler. Hiç bir şey yoktan var olmaz, var olan bir şey de yok olmaz. Cisimler sadece renk, şekil ve vaziyet değiştirir. Bizim yok olduğunu gördüğümüz madde, aslında tabiatın kucağına atıldıktan sonra yeni bir terkip ile yeni bir cisim halinde ortaya çıkar.